

Földes György

KÁDÁR JÁNOS

(1912–1989)

Kádár János szegény, nem teljes és nem klasszikus munkáscsaládban született. Előbb falun, majd városban nevelkedett. Képzettsége – később eredeti foglalkozása – szerint munkás volt. Ettől még az „osztályharcos” 20. században sem lett akárből munkásmozgalmi ember, és még inkább nem politikus. Kellett valamiféle személyiségből fakadó képesség, amely a sokakkal közös léthelyzet lényegének felismerésén túl majdani szerepéhez vezette. Továbbá tudásvágy és olyan sors-társak, akik olvastak, vitatkoztak, közösséget alkottak, akikre támaszkodhatott egy fiatal ember, ha lehetőségek és kapaszkodók után kutatott a nagyvárosban. Önmagában ez sem lett volna elég ahhoz, hogy valaki Magyarországon az 1930-as évek elején egy törvényen kívül helyezett politikai mozgalomhoz csatlakozzon. Kádárban volt annyi kalandvágy, bátorság, hogy vállalja a konfliktust a hatalommal, és kitartson amellett, aminek igazáról meg volt győződve. De nem hiányzott belőle a talpon maradás képessége és a ravaszság sem.

Kádár soha nem ragadta meg a kínálkozó alkalmakat, és nem ment külföldre a mozgalmat, az ügyet szolgálni, pedig két alkalommal is felmerült ez a lehetőség a harmincas években. Ebben szerepet játszott szoros kötődése édesanyjához, s az ódzkodás az idegen környezettől. Ő mindennekelőtt a magyar munkás-egységet szeretne felszabadítani – hazájával együtt. Mindvégig megmaradt magyar munkáspolitikusnak. A hatalom csúcsára érve is mindennekelőtt az ipari és városi munkásság érdekeit igyekezett érvényesíteni. Ez a hűség az idők haladtával azonban egyre több problémát okozott: felerősítette Kádár konzervatívizmusát, ragaszkodását ahhoz a hatvanas évek közepén létrejött társadalmi-gazdasági és hatalmi képlethez, melynek kialakításában kulcsszerepet játszott. Az MSZMP első embereként természetesen mindig odafigyelt az értelmiség elégedetlenségére, a parasztok, az apparátusban dolgozók hangulatára, de igazán csak azt tartotta problémának, ha a munkásmozgalmak morgolódnak. Ez a szoros kötődés az ipari-városi munkássághoz a hetvenes évektől megnehezítette a válságkezelést, a szerkezetváltást, a nyolcvanas években pedig akadályozta a gazdasági, tudományos, technikai és kulturális innovációban leginkább érdekelt társadalmi csoportok kedvezőbb feltételekhez juttatását. Így azok nem tudták energiájukat

kielégítő mértékben önmaguk és az ország helyzetének javítására fordítani. Ez nemcsak elégedetlenséget szült, hanem mintegy „leoldotta” e rétegeket a Kádár által korábban megteremtett nemzeti egységről, a körömszakadtáig védelmetezett társadalmi konszenzusról.

Kézenfekvő a párhuzam a magyar munkásság e századi társadalmi és gazdasági pozíciójának alakulása és Kádár pályáiba között. Kádár János azonban nemcsak osztály-, hanem nemzeti politikus is volt. Életének nehéz pillanatai és nehéz döntései Magyarország sorsához kötődtek, és ezek a döntések idővel minden magyar életére kihatottak. Amikor 1942–44-ben az antifasiszta összefogást és az ellenállást igyekezett megszervezni, akkor egy kis földalatti mozgalom vezetőjeként a magyar nemzet jövőjét tartotta szem előtt. 1944 őszén már vele akartak tárgyalni a józanabb jobboldali államférfiak. 1956-ban és utána olyan helyzetben vállalt vezető tisztséget, amely sokban hasonlított a magyar történelemben a korábbi évszázadokban már számos alkalommal előállt helyzetre. Magatartása és taktikája is hasonlított több magyar politikus elődjére. Nem feltétlenül tudta megtalálni a legkedvezőbb megoldást a nemzeti érdekek védelmére. Számos alkalmat hagyott kihasználatlanul. Mindazonáltal mindig kereste a lehetőséget a nemzeti érdek érvényesítésére. Hatalmának három évtizedében, ha nem is visszaesések nélkül, de

következetesen bővíteni tudta Magyarország mozgásterét a keleti szövetségi rendszeren belül. A legtöbb adósságot ebben az összefüggésben a határon túli magyarsággal szemben halmozta fel, ebben a kérdésben képtelen volt szövetségeseiket és közvetítő fórumot találni. Kerülte az olyan ügyeket, amelyekben kudarcra, vissza- vagy elutasításra számíthatott a szomszédok és a Szovjetunió részéről.

Életútja lényegében a „rövid” huszadik századot fogja át. Közvetlenül az első világháború előtt született, még a Monarchiában. Legálulról indulva ért fel a hatalom berkeibe, hogy azután hatalmasat zuhanjon (1951–54 között a börtönbe), majd még feljebb jutott, egészen a csúcsra, s a legvégén ismét bukás következett. Üldözöttből (1931–44) lett üldöző: 1945 elején Budapest rendőrfőkapitány-helyettese, később két éven át belügyminiszter volt. Utána újra őt üldözték. 1957 tavaszán viszont leváltotta a BM vizsgálati főosztályának vezetőjét, aki nem „üldözött” eléggé. Az 1956-os nemzeti ellenállás letörése után talán a leggyűlöltebb ember lett az országban. Tíz év elteltével kétség sem fér népszerűségéhez. Ellenfelei is elismerték, a nyolcvanas évekre pedig komoly nemzetközi tekintélyre tett szert. Kevés hozzá hasonló taktikai képességekkel rendelkező politikust ismerünk e század magyar történelmében. Nevéhez kötődött az a magyar modell, amelynek révén Magyarország felismerhetően elkülönült szövetségeseitől: élhetőbb és elviselhetőbb volt az államszocializmus itt, mint a többi kelet-európai országban. Ezt az érzetet az eladósodással és az új világgazdasági kihívásra adott válasz, a válságkezelés halasztásával akkor is fenntartotta, amikor a magyar gazdaság már nem volt képes a viszonylagos jólétet megfelelő teljesítménnyel alátámasztani. A nevéhez is kötődő reformpróbálkozások – a politikai stabilitás követelményének alárendelve – nem bizonyultak elégségesnek az ország versenyképessé tételéhez.

Tízévi manőverezéssel sikerült ugyan elkerülni a fizetésképtelenné válást és a nyílt politikai válságot, de nem sikerült időt nyerni egy progresszív válasz kidolgozásához. Ez alatt a tíz év alatt a tőkés országok a neokonzervatív ideológiától megerősödve, új fejlődési lehetőségeket teremtve lábaltak ki a nyersanyag- és energiaválságból. Ez volt az az évtized, amelyben Gorbacsov megújulási kísérlete felszínre hozta a szovjet rendszer hosszú ideje halmozó-

dó nehézségeit, alapvető problémáit. A Szovjetunió befelé fordulása még magányosabbá tette Kádárt, mert a reformokra törekvő korábbi patrónus már nem volt képes őt kívülről támogatni. Ekkorra Kádár és az MSZMP jórészt felélte az addig felhalmozott bizalmi tőkét. Kívül és belül egyaránt megszűnt a mozgástér egy újabb reformmal egybekötött válságkezelő és modernizációs program végrehajtásához. Ily módon Kádár bukása egyben az államszocializmus veresége is volt.

Őt a gazdasági válság kellős közepén szenvedték be az ifjúkommunisták, sem a szociáldemokrata mozgalomban, sem a szakszervezeti „iskolában” nem gyűjtethett tapasztalatokat. 1931-ben bekövetkezett lebukásából még viszonylag „jól jött ki”. Két év múlva azonban már rosszabb volt az eredmény. Édesanyja nem ismerte kettős életét, és jelenlétében, a házkutatás során találtak tárgyi bizonyítékot fia ellen. A legenda szerint – melyet a nyomozati jegyzőkönyv lényegében megerősít – a mama a detektívek kutakodása láttán, biztos lévén fia ártatlanságában, azt kiáltozta: hol is rejthetne el abban az egyszerű lakásban a fia bármit is előle, és lerántotta a szennyesruha-kupacot. Alatta voltak a terjesztésre váró röpécédulák... Hosszú vizsgálati fogság és tárgyalási procedúra után Kádárt két évre ítélték az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló szervezkedésért. A börtönben már csak néhány hónapot kellett letöltenie, ott „észlelt erkölcsi” állapotáról a következőket jegyezték fel törzskönyvébe: „Elveit fenntartja. Istentiszteletre nem járt [...] Minden lépésére vigyázni kell.”

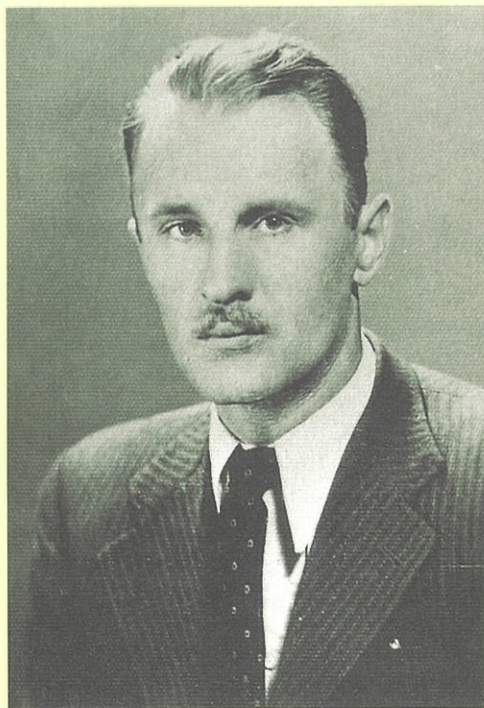
Szabadlábra kerülése után légüres térbe került. A Komintern 1937-ben nem egészen világos okok miatt – és még kevésbé világos magyarázattal a hazai párttagok számára – feloszlatta a Kommunisták Magyarországi Pártját. Így Kádár a VI. kerületi szociáldemokrata párt-szervezet életébe kapcsolódott be. Amikor a második világháború kitörése után megkezdődött az illegális kommunista párt újjászervezése, egyre több feladatot kapott. Az 1942. március 15-ei, Petőfi-szobornál tartott tüntetés után a politikai rendőrség átfogó akciót indított az új erőre kapó kommunista párt ellen. Kádárt is keresték, vagyis tudták róla, hogy részt vesz a mozgalomban. Ettől kezdve hamis papírokkal, illegalitásban élt.

A sok lebukás rendkívüli mértékben megterhelte pártját, így hamarosan bekerült a párt vezetésébe. Amikor 1943-ban újabb letartóztatási hullám érte el szervezetüket, Kádár azzal a javaslattal állt elő, hogy oszlassák fel a kommunista pártot – ekkor szűnt meg a Komintern –, és Békepárt néven szervezzék újat. A cél több volt, mint a rendőrség megfélemlítése: azt remélték, hogy olyanok is csatlakoznak az antifasiszta, németellenes szövetség ügyéhez, akik a kommunisták irányában fenntartásokkal viseltetnek. A lépés nem hozta meg a várt fordulatot az ellenállásban. Ráadásul a felszabadulás után sok bajt okozott Kádárnak: 1951-es lefogásához is ez az „árulás” adta az ürügyet.

1944 áprilisában Jugoszláviába indult kapcsolatot keresni a partizánokkal. A határon elfogták, s katonaszökevényként ítélték el, pedig a kommunista párt vezetőjeként szerepelt a körözötték listáján. A fokozódó háborús zűrzavarban nem lepleződött le kiléte, s ősszel

meg tudott szökni egy Németországba küldött fogolyszállítmányból. Visszajött Budapestre, és itt vészelté át az ostromot.

Pest felszabadulása teljesen új helyzetet teremtetett számára. Kommunista vezetőként addigra jelentős tekintélyt és népszerűséget szerzett a mozgalomban. Az első tárgyalásokon a szovjet katonai hatóságokkal, illetve a szociáldemokratákkal és a polgári pártokkal ő képviselte a fővárosban a kommunistákat. Ez az állapot addig tartott, amíg előbb *Vas Zoltán*, majd Gerőék, a Magyar Kommunista Párt vezetésének tagjai Moszkvából Debrecenen át Budapestre nem érkeztek. Kádár rögtön pártfegyelmit kapott a pártfeloszlatásért. Igaz, ezzel a dolog el volt intézve.

Kádár és a többi „hazai” vezető számára nem volt kérdés, hogy kit – *Rákosi Mátyást* –, illetve kiket – a moszkovitákat – illet a vezetés joga. Az itthoni vezetők, bár fanatikusan küzdöttek igazukért és a nemzet megmentéséért, nem felejtették el, milyen csekély hatást tudtak gyakorolni a magyar politikai életre. Már a felszabadulás is óriási élményt és egyfajta elégtételt jelentett számukra. Többségük örült, hogy a közéletben, a közigazgatásban csak fokozatosan és tapasztaltabb vezetőktől támogatva kell részt vennie.

Kádár, ha nem is a legelső között, de a párt legfelső vezetésének tagjaként dolgozott: 1948-ig ő vezette a nagy-budapesti pártszervezetet, 1946-ban a szervezési ügyekért felelős főtitkárhelyettes lett. Ebben a minőségében inkább háttérember és végrehajtó. Elméleti felkészültség tekintetében nem vehette fel a versenyt a nála idősebb, doktrínán megedzett társaival – nem is mutatott eziránt különösebb érdeklődést –, így kimaradt a népi demokrácia jellegéről és a szövetkezetek jövőjéről, a *Nagy Imre* nézeteiről folyó vitákból.

Rokonszenvét az operatívabb, a kevesebbet töprengő vezetők élvezték: *Rákosi, Farkas, Gerő, Rajk* és a náluk lobbanékonyabb *Révai*. Közülük Kádár baráti kapcsolatba Farkassal és talán Rajk Lászlóval került. A hatalom 1948-as kisajátítása után a belső személyi viszonyok átrendeződtek. Valami elindult Rajk körül, akkor még az ellene készülődők sem tudták,

hogy pontosan mi. Mindenesetre Kádárt nevezték ki helyette belügyminiszternek. Aki ezen a poszton dolgozott, annak tudomásul kellett vennie, hogy a politikai rendőrség (az ÁVH) fölött nem rendelkezik utasítási joggal. Rajk Lászlónak ez nem ment könnyen. Később, 1949 májusában ő lett az áldozat: Rákosiék őt mutatták fel mint soraikba furakodott árulót és kémeket, Tito-ellenességük és a Szovjetunióhoz való hűségük bizonyítására.

Kádár nem tudott kimaradni ebből a szörnyűségből, *Rákosi, Farkas és Péter Gábor* belevetették az ügybe. Az MDP Központi Vezetőségének ülésén ő adott tájékoztatást Rajk László letartóztatásáról, ami hitelesítette a pert a hazai mozgalmi emberek szemében, akiknek lehettek kétségeik az árulás vádját illetően. Kádár maga is megrökönyödött, amikor *Rákosi* közölte vele a „tényállást”. Mielőtt belügyminiszterként gyászos felszólalását elmondta volna, *Farkas Mihállyal* együtt hallgatta ki az őrizetbe vett Rajkot. A kihallgatáson feltett kérdései és szigorú alapállása azt mutatják, hajlott arra, hogy hitelt adjon a rágalomnak. Ez nem csökkenti felelősségét a koncepciós perben, de magyarázza, hogy miért nem élt a lemondás lehetőségével.

Közreműködése a koncepciós perben nem javított személyes helyzetén. Ettől kezdve az ő feje fölött is ott lógott Damoklész kardja. *Székessy Árpád* 1950 nyarán történt lefogása után Kádár közvetlen veszélybe került, hiszen a szociáldemokrata párt 1943-as feloszlatása előtt hivatalosan tárgyalta annak vezetőjével. Rákosiék ettől kezdve folyamatosan emlékeztették erre, és az egykori szereplőkkel vallomásokot írtak az akkori történelemsokról. Kádár hosszú hónapokon át élt ebben a fenyegetett helyzetben, lefogására azonban mégiscsak váratlanul – egyik pillanatról a másikra – került sor 1951 tavaszán, amikor utóda, *Zöld Sándor* belügyminiszter családját kiirtva öngyilkos lett.

Kádár újra börtönbe került. Saját elvtársai zárták oda – ártatlanul. Barátnak hitt emberek ellenségként kezelték. Nem ölték meg, de tőlük akár meg is halhatott volna. Mégsem adta fel. Elérte, hogy a párt főtitkárának írhasson. Cellájából Rákosinak küldött levelei arról tanúskodnak, hogy igyekezett különbséget tenni ellenségei és az azok által félrevezetett vezetők között. A levélben arról írt, hogy *Péter Gábor* rosszul emlékszik az 1943-as eseményekre. Ezzel a finom húzással, „kényszerítő átadással” lépéskényszerbe hozta az ÁVH főnökét, aki nem tehetette meg, hogy megakadályozza a róla szóló levél átadását. Kádár így szorult helyzetében életteret teremtett magának.

Jól szemlélteti sorsát, hogy *Péter Gábor* 1953 elején történt letartóztatása után sem változott körülötte semmi. Pedig 1953 júniusában az MDP Központi Vezetősége elítélte a törvénytelenéseket, és arra kötelezte a vezetőket, hogy tegyék meg a szükséges lépéseket a jogi és politikai rehabilitáció érdekében. Az események csak 1954 áprilisában gyorsultak fel, amikor *Kovács Istvánnak* volt bátorsága a pártvezetésen belüli áldatlan viszonyokat és – Kádárt név szerint is említve – a rehabilitációt szóvá tenni. Végül szeptemberben *Rákosi* személyesen iktatta be Kádárt az angyalföldi első titkári székbe. Ez már akkor sem egyszerű titkári pozíció volt, hanem a párton belül az egyik legfontosabb közép-kádéri poszt. Kádár

később is rendszeresen visszajárt a Váci útra, a „munkásosztály fellegvárába”. Egy év múlva nem is akart beülni a Pest megyei első titkári székbe, annak ellenére, hogy az előrelépést is jelentett a párthierarchiában.

1954 őszén addig nem ismert élességgel és már a közvélemény számára is nyilvánvaló módon folyt a párton belüli küzdelem. A tét a Nagy Imre nevéhez kötődő új szakasz politikájának jövője volt. Kádár egy irreális megoldást támogatott: Nagy Imre politikai irányvonala Rákosi vezetésével valósuljon meg. A szovjet támogatás végül Rákosit hozta kedvezményezett helyzetbe. Rákosinak a hruscsovi politika jelentőségét bagatellizáló beszámolóját hallva azonban fellépett a párt megtisztulásáért, és felelősségre vonást követelt a koncepciós perek kiagyaloival, mindenekelőtt Farkas Mihállyal szemben. Ettől a pillanattól – valójában persze a szovjet párt kongresszusától – Rákosi már képtelen volt irányítása és ellenőrzése alatt tartani a belpolitikát. Beindult egy folyamat, amelyet az addig alkalmazott módszerekkel és taktikával már nem lehetett leállítani.

Kádár ezután sem mutatott különösebb aktivitást, belül maradt a pártfegyelem szabta kereteken, elkerülte a kapcsolatfelvételt Nagy Imrével. Személye mégis felértékelődött. Döntően azért, mert a rangban fölötte állók percről

percre veszítettek tekintélyükből. Emellett Kádár mindig is népszerű volt a pártapparátusban és a mozgalmi emberek körében. S ez a két kör megkezdte az út- és utódkeresést. Egyre többször és egyre szélesebb körben merült föl Kádár neve. A szovjet vezetők csak hónapokkal később látták be a vezetőcsere szükségességét, de véleményük nem esett egybe a két csoporttal, és 1956 nyarán ez sokat nyomott a latban. Gerő lett az új első titkár, de Kádár is bejutott a Politikai Bizottságba, visszakapta eredeti feladatkörét. Kádár nem lépett elő új kezdeményezésekkel – lényegében sodródott az eseményekkel egészen október végéig.

A felkelés napjaiban hol a rendpártiakkal értett inkább egyet, hol a megegyezést javaslokkal. Önálló és komoly politikai teljesítményt az MSZMP megalakulását bejelentő november 1-jei beszéde képvisel ebből az időszakból. Ebben egyszerre beszélt dicsőséges felkelőkről és ellenforradalmi veszélyről. Ez a kettősség azért vonul végig a szövegben, mert a szovjet csapatok kivonultak Budapestről, és Moszkvában az október 30-ai kormánynyilatkozatban meghirdették az egyenjogú kapcsolatok elvét. Kádár megszavazta a kilépést a Varsói Szerződésből. Számolt azzal a lehetőséggel, hogy a szovjetek valóban távol tartják magukat a magyar belpolitikától, de úgy vélte, az újraalakuló pártok

közötti erőviszonyok bizonytalanok, és nem zárható ki a jobbratolódás, a kapitalizmus restaurációja. Ebben a helyzetben arra számított, hogy a kommunistáknak saját erejükből kell megkapaszkodniuk a lejtőn, és mozgósítani igyekezett mindenkit, aki feltételezhetően nem érdekelt a régi rend visszaállításában.

A beszéd elhangzása után csak néhány órának kellett eltelnie ahhoz, hogy ott üljön a repülőn, amely Moszkvába viszi. Tette ezt anélkül, hogy bárkit is értesített volna távozásáról. Árulás? Emberrablás? Önként vállalt küldetés? Is-is. Hovatartozásuktól függően másként ítélték a kortársak. Másként ítélné a történész is, ha Kádár pályafutása valamilyen oknál fogva 1958-ban megszakad. A hatalomban eltöltött három évtized mérlege elkerülhetetlenül kibővíti e drámai napok értelmezési tartományát. Mint ahogy annak a ténynek az ismerete is, miszerint Hruscsovék már előző nap, október 31-én eldöntötték Magyarország sorsát. Kádár arcképéhez persze fontos lenne tudni, hogy ő még Budapesten, Münnich Ferenctől kapott-e erről tájékoztatást, vagy már a repülőgépen ülve, esetleg csak arról leszállva – „első kézből”? Abból a kézből, amely ezt a szerepet ráosztotta. Megtehetné volna, hogy nem vállalja. Nem lehetnek kétségei a hazai fogadtatást illetően.

Kádár elfogadta az ajánlatot egy új kormány megalakítására. A szovjet vezetők hadseregükre bízták a törvényes kormány megdöntését és a várható fegyveres ellenállás letörését. Természetesen minimalizálni kívánták saját veszteségeiket és az áldozatok számát. Ezt a célt szolgálta a Titóék részéről Nagy Imréeknek tett ajánlat: kérjenek politikai menedékjogot a jugoszláv követségen. Hasonló megfontolásból nem került sor a nyugati határok tökéletes lezárására, mintha szándékosan résnyire nyitva hagyták volna az ajtót: aki nagyon akar, mehessen. Kádár és társaira hárult a politikai konszolidáció feladata. A magyar társadalom nem megmentőként fogadta, sokan fegyverrel a kézben, még többen általános sztrájkokkal. Hiába ígért az új kormány amnesztiát a felkelés résztvevőinek, hiába igyekezett orvosolni számos nemzeti sérelmet, ha a legalapvetőbb követeléseket nem teljesíthette. Hiszen a legjogosabb népi elvárásoknak nem volt semmi realitásuk az intervenció megindulása után. Kádár nem mondott le, nem írt ki szabad választásokat, amelyeket csak elveszthetett volna, a szovjetek pedig nem azért szánták el magukat a támadásra, hogy céljaik elérése nélkül visszaforduljanak. Különben is levonták a tanulságot első, sikertelen beavatkozásukból: hatalmas erővel jöttek, nem hagyva esélyt a hősiesen harcoló ellenállóknak.

A fegyverropogás elülte után az új miniszterelnököknek széles nemzeti összefogással kellett szembenéznie. Nem ismerték el sem a munkástanácsok, sem a pártok, sem az írók. Az emberek nagy része nem ment dolgozni. Nagy Imre nem mondott le. Kádár, megegyezést keresve a társadalommal, elkötelezte magát az életviszonyok javítása mellett, tárgyalásokat kezdett a munkástanácsokkal – kezükbe adva a vállalatoknál a stratégiai irányítás jogát –, s utat keresett a pártok, a különböző pártállásúak felé, egyértelműen elhatárolva magát a Rákosi–Gerő-csoport politikájától. Egyik próbálkozás sem járt sikerrel. A munkástanácsok befolyása révén kettős hatalom

volt az országban, ekkor még a politikailag is aktív munkástömegekre nem hatott a béremelés ígérete. A népi és polgári politikusok nem voltak hajlandók a nevüket adni az együttműködéshez a közmegegyezés tárgyat képező Kádár-kormányral. Nem jöttek nagy tömegben a korábbi párttagok sem, közben fogytak a gazdasági tartalékok, fogyott a szovjet vezetők türelme, amihez a Moszkvába menekített Rákosiék is hozzájárultak azzal, hogy kemény fellépést sürgettek.

Kádár két tűz közé került és döntött. Megadta a jugoszlávok által kért írásos garanciát, hogy Nagy Imrééknek nem lesz bántódásuk, hazatérhetnek otthonukba, ha elhagyják a követtséget. Tudta, hogy ígéretét nem fogja betartani, félrevezette tárgyalópartnereit és becsapta Nagy Imrééket. A büntetlenségre vonatkozó kijelentését akkor még komolyan is gondolhatta; még előtte állt a tömeges megtorlásoknak. Az előző kormány árnyékában azonban képtelen volt egyről kettőre jutni, ezért félrelökte az erkölcsi fenntartásokat. Nagy Imréék november 22-ei deportálása Romániába óriási felháborodást váltott ki a magyar társadalomban, új lendületet vett a sztrájkmozgalom, a munkástanácsok megkeményítették magukat. Kádárnak már nem volt módja engedményekre. November 26-án rádióbeszédet mondott, melyben kijelentette: nem tárgyal tovább, leveri az ellenforradalmat.

December elején összeült az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága, és programértékű határozatot hozott. Ellenforradalomnak nevezte a felkelést, amelynek kirobbanásáért – ha nem is egyenlő súllyal és előjellel – Rákosit és Nagy Imrét egyaránt okolta. A kormány betiltotta a területi munkástanácsokat, vezetőit le tartóztatta, a rendkívüli helyzetnek megfelelő jogszabályokat helyezte hatályba, és megindultak a megtorlások. A másik kezével viszont adott: érvényben hagyta a begyűjtés eltörléséről korábban hozott döntést, és tízszázalékos béremelés mellett kötelezte el magát. A kemény kéz politikája tiszta helyzetet teremtett: a nemzeti ellenállás résztvevőinek súlyos retorziókkal kellett szembenézniük, a győzelem esélye nélkül. A politikai jogok korlátozása, a legális szervezeti háttér felszámolása után már csak földalatti eszközökkel lehetett a hatalom ellen harcolni, s ennek az adott körülmények között nem sok értelme volt. A társadalom széles tömegei nem tehettek mást, mint hogy elfogadják az új realitásokat.

Kádár határozott fellépése és politikai programja helyzetének megszilárdulását eredményezte. A Szovjetunió, Kína és a kelet-európai országok többsége kiállt mellette. Magyarország jelentős hitelt kapott, ami fedezte az életszínvonal látványos mértékű, a gazdaság pilanatnyi helyzetével semmilyen összhangban nem lévő emelését. Az sem volt mellékes, hogy Hruscsovék nem látták értelmét a magyar sztálinista garnitúra újbóli szerephez juttatásának, és teljesítették Kádár kérését: nem engedték vissza Rákosiékat az országba. Ily módon a szektáriánus baloldal ismert-elfogadott vezető nélkül maradt. Ennek december végétől kezdődően lett különös jelentősége, amikor megindult az egykori MDP-tagság beáramlása az MSZMP-be. Ez a folyamat egyrészt balratolódást eredményezett, másrészt hozzájárult ahhoz, hogy a megtorlás – a revánstörök-

véstől bátorítva – egyre nagyobb méreteket ölt, és akkor is folytatódjon, amikor a konszolidáció szemszögéből már nem volt hozadéka. Kádár harciassága hozzájárult a kemény ítéletek megszületéséhez. Nem kétséges Kádár személyes felelőssége Nagy Imre egy évvel későbbi halálra ítéletében.

Az ellenállás felszámolásának, a gazdasági élet normalizálódásának tudatában a magyar miniszterelnök előnyösebb pozícióból tárgyalhatott 1957 márciusában Moszkvában. A konszolidációért és a szövetségesi hűségért cserébe vezetői pozíciója megerősödött. Hazatérve leállította a gazdasági reform munkálatait, és határozottságát bizonyítva meggyőzte a párt mértékadó körét: nincs értelme „visszanyúlni” a régi vezetőkhez, visszatérni a régi módszerekhez. A júniusi pártértekezleten a Révai Józseffel vívott nyílt színi vitában a párt közép garnitúrájával is elfogadtatta politikáját.

Ettől kezdve több mint egy éven keresztül a magyar politika nagyjából ugyanazon a pályán haladt, de durvaságával és kegyetlenségével együtt is lényegesen különbözött a Rákosi–Gerő-féle politikától. Ebben meghatározó szerepet játszott Kádár. Nem engedte, hogy a gazdaságpolitika csak a jövőépítést szolgálja, megkerülhetetlen követelménnyé tette az életszínvonal javítását. Komolyan vette, hogy szétválassza a pártot és az államot. A konszolidáció fontos részét képezte a tömegindulat lecsillapítása. Ebből a taktikából stratégia lett: Kádár később sem törekedett a társadalom új-

rapolitizálására, direkt akciókkal történő mobilizálására. Már ekkor megszűnt a magánéletbe történő beavatkozás.

A korrekciók segítették a konszolidációt, de nem jelezték előre a magyar modell születését. Az ötvenes évek végét a diktatórikus kormányzás jellemezte, és az, hogy az MSZMP a „szocializmus általános törvényszerűségeit” figyelembe véve – amelyeket a kommunista és munkáspártok 1957 novemberi moszkvai tanácskozásukon deklaráltak – alakította Magyarország politikai és gazdasági berendezkedését. Ez a követelmény az 1948-as modernizációs program folytatására kötelezte Kádárt és az ország vezetőit. A törvényszerűségekhez igazodás egyebek között azt jelentette, hogy a magántulajdont döntően társadalmasítani kellett. 1958-ban tehát újra napirendre került a mezőgazdaság szövetkezetesítése. Óriási kihívás volt ez két évvel a nemzeti ellenállás leverése után. A nagyüzemesítés felgyorsítása szétverte a falun 1957-ben létrejött status quót, kockára tette a hatalmi stabilitást, és rendkívüli szervezési, gazdasági terhekkel járt.

Azt nem vitatta senki, hogy az agrárszféra struktúráját előbb vagy utóbb radikálisan át kell alakítani, arról viszont, hogy mikor és milyen módon történjen ez, folyamatos viták zajlottak. Az MSZMP-ben 1958 végén éles küzdelem után tettek pontot a viták végére. Kádár nem engedett az aggodalmaskodóknak, akik még sem a politikai, sem a gazdasági helyzetet nem tartották elég érettnek a fordulat-

hoz; de nem engedett azoknak sem, akik pusztán erőszakkal végrehajthatónak vélték a kollektivizálást. A következő három évben óriási politikai és lélektani nyomás közepette radikálisan átalakultak a magyar mezőgazdaság üzemi viszonyai.

A hatvanas évek fordulóján valóságos társadalmi forradalom ment végbe, a magyar társadalom és gazdaság új fejlődési szakaszba lépett. Erre az időre sajátos egyensúly alakult ki a gyáripari munkásság, a középiparosság, az új műszaki-gazdasági elit és az alkalmazotti csoportok között. Kádár János ezt a helyzetet tekintette ideálisnak, ez a kiegyenlítés képezte politikájának lényegét, ezt a viszonylagos érdekösszhangot fejezte ki az MSZMP politikája. Amikor tekintélye már vitathatatlan volt, és reális lehetőség nyílt széles társadalmi csoportok integrálására a rendszerbe, Kádár hajlandónak mutatkozott engedelményekre, s képes volt a reformtörekvések elfogadására, támogatására. 1961 végén hirdette meg az „*aki nincs ellenünk, az velünk van*” politikáját, amely egyszerre fejezte ki megbékélési igényt és önkorlátozást. Ezt követően eltörölték a származási korlátokat az egyetemi felvételnél, bővítették az utazási lehetőségeket, és 1963-ban általános politikai amnesztiát hajtottak végre.

Kádár másik tétele szerint a marxizmus–leninizmus nem „arról szól”, hogy segítségével kísérleteket lehessen végezni a társadalmon, hanem arról, miként lehet a társadalom életét jobbra tenni. Ezt a többször megismételt megjegyzést leginkább a reformok elutasításának vagy legalábbis fenntartásokkal kezelésének lehet tekinteni, a hatvanas évek elején azonban sokkal inkább a kommunizmus építésére történő áttérés elutasításának bizonyult. Kádár óvatosan kezelte Hruscsov „*utolérni és elhagyni*” programját, amely két évtized alatt akarta békés eszközökkel legyőzni a kapitalizmust. Tette ezt annak ellenére, hogy mély hállával viseltetett a szovjet pártvezető iránt. Annnyira, hogy amikor az SZKP vezetőjét Brezsnyevék puccsal eltávolították a politikai életből, Kádár nyilvános beszédében mondott neki köszönetet azért, amit a magyar népért tett. Sőt, az MSZMP KB levélben kifogásolta az eljárás módját az új szovjet vezetőknél. Kádár fellépése hatalmas visszhangot váltott ki a magyar közvéleményben, és külföldön sem maradt észrevétlen. Ettől kezdve már egykori ellenfelei is többet láttak benne, mint szovjet helytartót. 1964 novemberében Moszkvába látogatott, megkezdte a kibékülést Brezsnyevvel, és szabolcsi almát küldött a házi őrizetben lévő Hruscsovnak. Hazatérve beleegyezését adta ahhoz, hogy megindulhassanak a gazdasági mechanizmus reformjának előkészületei.

Kádár nem volt képzett gazdaságpolitikus, de ekkorra belátta a gazdaságirányítási rendszer átalakításának szükségességét. A felgyűlt tapasztalatok – és a kínai nagy ugrás, illetve a szovjet utolérési kísérlet kudarca – meggyőzték arról: érdemes tisztelni a gazdasági törvényeket. A reformmal szemben politikai követelményeket fogalmazott meg: garantálnia kell az életszínvonal további javulását, nem vezethet munkanélküliséghez, inflációhoz és a meglévő jövedelmi arányok jelentős átrendeződéséhez. Külön mérlegelte a magyar politika új fordulatának a magyar–szovjet viszonyra gyakorolt hatását. Ezért is épült számtalan fék az 1968-

ban életbe lépett új gazdasági mechanizmusba, és ezért maradt el a radikális külgazdasági fordulat, így a csatlakozás a Világbankhoz és a Nemzetközi Valutaalaphoz, pedig a gondolat már 1967-ben komoly formában felmerült. Nagyobb gondot okozott azonban az, hogy a szocialista környezet nem követte a magyar példát, és a KGST-ben sem változott semmi. Ez a magány bizonyos előnyökkel is járt, egyfajta közvetítő szerephez juttatta az országot, ugyanakkor korlátozta a belső dinamizmust. 1968 Kádár és a magyar társadalom életében a siker éve, amelyre azonban súlyos árnyékot vetett Csehszlovákia megszállása. Kádár sokat tett azért, hogy erre ne kerüljön sor, de a magyar részvételt nem tudta elkerülni. Júliusban Walter Ulbricht és Gomulka már arról beszélt, hogy Magyarországon is veszélybe kerülhetnek a szocialista vívmányok. Az MSZMP vezetőjének újra a rossz és a kisebbik rossz között kellett választania. A taktikai kényszeren túl azonban maga is elfogadta a Brezsnyev-doktrínát, mely szerint minden szocialista ország felelősséggel tartozik a többieknek.

Kádár – miközben szilárdan őrizte vezetői pozícióját, és népszerűsége teljében volt – eléggé egyedül maradt a hatvanas–hetvenes évek fordulóján. Növekvő elégedetlenséggel figyelte a gazdasági reform társadalmi hatásait, úgy érezte, romlanak a városi-ipari munkásság pozíciói. A társadalmi erőviszonyok átrendeződése, illetve ennek érzete a párton belül fokozta a vitákat. A konfliktusok a pártvezetésben is állandósultak. Végül, de nem utolsósorban egyre kitapinthatóbb volt a szovjet vezetők elégedetlensége a magyarországi történésekkel kapcsolatban. Bizonyos jelek arra utaltak, hogy egyes vezetőtársai még tesznek is egy-egy lapáttal a tüzre.

Ekkor, 1972 tavaszán, hatvanadik születésnapjához közeledve igencsak meglepte a Politikai Bizottság tagjait. Levélben jelentette be: szakítani akar a kommunista pártokban uralkodó hagyománnyal, és a törvényes korhatárt elérve kéri nyugdíjazását. E lépéssel egyaránt nehéz helyzetbe hozta a reformereket és a konzervatívokat. Mindkét fél tisztában volt azzal, hogy Kádár támogatása nélkül nem kerekedhet felül a másikon. S ha némelyekben fel is merült eltávolításának gondolata, nagyon vigyázniuk kellett: a társadalom többsége az ő nevéhez kötötte javuló életkörülményeit, biztonságát és nyugalma. Kádár hetekig kérte magát a színpad mögött, miközben hagyta, hogy születésnapján a párt Központi Bizottsága a Parlament dísztermében ünnepséget rendezzen. Erre meghívást kaptak a magyar szellemi élet akkori reprezentánsai is. Jelenlétükben Kádár János 1956-ról nem mint ellenforradalomról, hanem mint nemzeti tragédiáról beszélt. Ez a gesztus jelentős hatást gyakorolt az értelmiség egyes csoportjaira, akik közül sokan érezték és figyelték a párton belüli vitákat, és félték a „baloldali” visszarendeződéstől, a konzervatívok győelmétől. Ettől az időtől kezdve Kádárban látták a fő biztosítékot a keményvonalasok megerősödésével szemben. Kádárt végül a Politikai Bizottság maradásra bírta. Mutatja az idők változását, hogy a szovjet vezetők csak utólag értesültek a lemondási kísérletről, és akkor sem az érintettől.

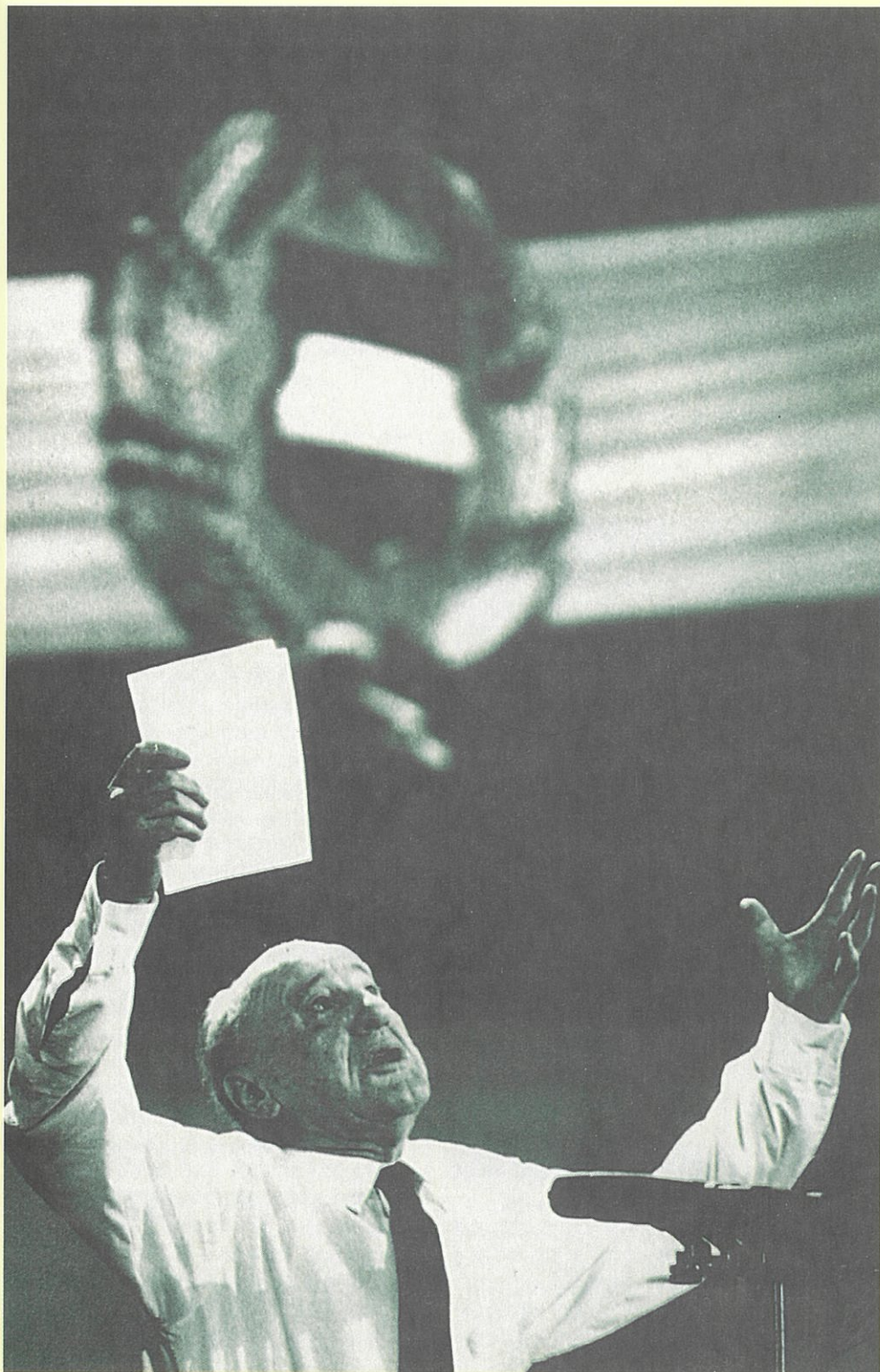
A gazdasági reformról zajló vita nyár végén új lendületet vett, és Kádár osztotta a konzerv-

atívok aggodalmait, engedett a nagyvállalatok érdekeit képviselő pártszervezetek, ágazati minisztériumok és szakszervezetek nyomásának. Az MSZMP KB 1972 novemberében a munkásosztály és a nagyvállalatok helyzetét javító intézkedéscsomagot fogadott el. Majd a politikai elit nyíltan szakított a marxizáló kritikai értelmiséggel. A reformfolyamat évekre megtorpant. Helyébe egy nagy ívű gazdasági struktúraátalakítási koncepció lépett, amelyet jórészt külső hitelek felvételével akartak finanszírozni. Az MSZMP meghirdette a fejlett szocialista társadalom építését, bár – hasonlóan a hatvanas évekhez – nem csatlakozott a szovjetek és keletnémetek lelkesedéséhez. Mindkét dolog a lehető legrosszabbkor történt. 1973 végén kitört az olaj- és energiaválság, amely gyökeresen átrendezte a világ gazdasági erőviszonyokat, és drámai mértékben leértékelte a magyar gazdaság teljesítményét. Így Magyarország – más országokhoz hasonlóan – képtelen volt egyidejűleg finanszírozni a strukturális fejlesztéseket és a jóléti szociálpolitikát. Magyarország nem fogta vissza kiadásait, nem dolgozott ki az új viszonyokhoz illeszkedő fejlesztési stratégiát, ezért eladósodott.

Kádár figyelmét nem kerültk el a folyamatok, de nem érezte az idő sürgetését, bízott a Szovjetunió kimeríthetetlen erőforrásaiban és piacaiban. Állhatatosan védte a szociális vívmányokat, a társadalmi és politikai stabilitást. Az új kihívásra nem született válasz, és ez előbb a gazdasági válság elmélyüléséhez, később az államszocializmusba vetett hit megrendüléséhez vezetett. Kádár konfliktuskerülő magatartása jelentős mértékben hozzájárult mindehhez. Ez még akkor is így van, ha a hetvenes évek közepén a baloldali fordulattól való félelmükben mértékadó értelmiségi körök is mellette álltak, és nem követeltek irányváltást.

Kádár a hetvenes évektől kezdődően egyre nagyobb külpolitikai aktivitással ellenpontosította befelé mutatott passzivitását, kivárási taktikáját. Erre az enyhülés adott lehetőséget, melynek kihasználására rákényszerítette a gazdasági helyzet romlása és a „nyugati reláció” egyre fokozódó jelentősége a külgazdasági kapcsolatokban. Először ugyan mindig a szovjet partnerekkel igyekezett elfogadható megoldást találni, erre ösztönözték elvei és praktikus megfontolásai. A hetvenes évektől azonban egyre nehezebb volt kölcsönösen előnyös megállapodásra jutni a magyar–szovjet gazdasági tárgyalásokon. Sokszor csak a Brezsnyevvel folytatott eszmecserék hatására sikerült elfogadható eredményt elérni. A szaporodó konfliktusok az egyik oldalon, a jó hitelfelvételi lehetőségek, a növekvő elismerés a másik oldalon meggyőzték Kádárt arról, hogy érdemes a korábbinál jóval nagyobb figyelmet fordítani a nyugatiakra. Közismerten rossz utazó volt, de a pozitív fogadtatás és sajtóvisszhang megtette hatását. Magyarország nemzetközi elismertsége folyamatosan javult, külső mozgástere bővült. Természetesen mindez kihatott a magyar társadalom közérzetére, azonosulási készségére a rendszerrel – Kádár nagyon jól tudta ezt.

A viszonylagos jólét, a relatív önállóság, a „legvidámabb barakk a lágerben”-effektus a nyolcvanas évek közepéig működött, de a közhangulat romlását csak lassítani tudta, megállítani nem. Pedig Kádár nem keveset tett ennek érdekében. Amikor belátta, hogy az

egyensúlyromlással járó gazdasági növekedés nem folytatható, nem engedte az életszínvonalat csökkenteni, csak „befagyasztásához” járult hozzá, és inkább beleegyezését adta a beruházások visszafogásához. Ezzel elmulasztotta kihasználni azt a helyzetet, amikor a lakosság nagyobbik része tőle még talán elfogadott volna egy átmeneti megszorításokkal járó kigazítási programot. Bár lehet, hogy ő maga volt az, aki nem bízott eléggé a társadalom állóképességében, szolidaritásában. Ezért inkább engedményeket tett: a második gazdaság legalizálásával többletjövedelem szerzésére nyílt lehetőség a társadalom jelentős része számára, amely így legalább megvédhette addig megszerzett gazdasági pozícióit.

Kádár 1981 végén, másfél évtizednyi ingadozás, halogatás után beleegyezett abba, hogy Magyarország előzetes szovjet jóváhagyás nélkül kérje felvételét a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba. A tagfelvételi kérelem beadására a rendkívüli állapot lengyelországi be-

vezetése és a második olajárrobbanás előtti pillanatban került sor. Magyarországot 1982 tavaszán minden manőver ellenére a fizetési kép telenné válás fenyegette. Az MSZMP első titkára megint kerek születésnaphoz érkezett, most azonban nem merült fel benne a távozás gondolata. Ellenkezőleg: hitt abban a széles környezete által is megerősített tézisben, hogy nemcsak a stabilitás, hanem a kidolgozás alatt álló új reformkonceptió sorsa is személyes szerepvállalásától függ.

A születésnapi beszéd fő üzenete a „nemzeti közmegegyezésnek” mint legfőbb értéknek a megőrzése volt. Ezt a közmegegyezést azonban kikezdte az idő: új társadalmi csoportok megjelenése a gazdaságban, a reálszférában, százezrek kifáradása a létért folytatott küzdelemben. Egyre kevesebbet elégített ki a „vívómanyok” védelmének politikája, és egyre többen ismerték fel mozgásterük adminisztratív korlátozását. A társadalom nem érezte nagy sikernek az ország külső pénzügyi helyzeté-

ben beállt javulást 1983-ban. Elkerülhetetlenné vált az újabb reformcsomag elfogadása, nem lehetett tovább húzni a tőkeáramlás megindítását a válságágazatokból a versenyképes területek felé, miközben felsejlett a munkanélküliség réme. Teret nyert az a vélemény – melyet a nemzetközi pénzügyi szervezetek szakértői fogalmaztak meg –, miszerint csökkenteni kell az állampolgári jogon járó juttatásokat, és megkerülhetetlen a rászorultsági elv alkalmazása a szociálpolitikában.

Kádár ingerülten szemlélte a fejleményeket. Elfogadta a várható jövedelem differenciálódást, a piacgazdaság térnyerését, de meg akarta őrizni a szocialista kereteket és a párt hatalmi monopóliumát. Érezte, hogy nincs értelme a további időhúzásnak, valamilyen irányban el kell mozdulni, mert napról napra romlanak a versenyképesség javulását eredményező reformok esélyei. Azt viszont elfogadhatatlannak tartotta, hogy jelentős lakossági csoportok, így a városi-ipari munkásság élethelyzete lényeges mértékben romoljon.

Ebből a dilemmából Kádár egy végzetes hushárvágással tört ki. 1984 tavaszán elfogadta a reformot, egyúttal követelte a gazdasági növekedés újraindítását. Hiába hívták föl a figyelmét az ebből fakadó veszélyekre, úgy vélte, fogytán a társadalom türelme, és a többség nem fogja támogatni válságkezelési próbálkozását, ha veszélyeztetve érzi megélhetését, biztonságát. A gazdaság 1985–86-ban növekedésnek indult, de ennek ütemét sokszorosan meghaladta az ország külső eladósodásának mértéke. Magyarország – két év alatt megkét-szerezve dolláradósságát – véglegesen adósságcsapdába került. Ezt a csapást már sem az ország, sem Kádár nem heverhette ki. Az egyedüli menedék a Szovjetunió lehetett volna, de Gorbacsov 1986-ban már nem volt abban a helyzetben, hogy segítsen bajba jutott szövetségeseinek. Ezt a szovjet főtitkár novemberben Moszkvában nyíltan meg is mondta.

Ettől az időtől Kádár már nem volt képes fordítani a dolgok menetén. Talán már nem is igazán akart. Kénytelen-kelletlen elviselte az ellenzék aktivizálódását, de nem innen érezte a fő veszélyt, hanem a „tömegek” felől. Ezért csak felemás változtatásokat kezdeményezett, nem alakította át csapatát, csupán a szereposztást módosította. Egy kivétellel: 1987 nyarán Grósz Károly lett a miniszterelnök, akit Kádár nem kedvelt különösebben. Grósz viszont dinamikus egyéniség volt, és egy dolgot biztosan tudott: az élet nem folyhat tovább a megszokott mederben, s nem segít a párton, ha Kádár „szoknyája” mögé bújik. 1988 májusára, bár nem könnyen, de Kádár is belátta ezt. A rákényszerített párttervezlet előtt – amelynek összehívására harminc év alatt egyszer sem került sor – tudomásul vette, hogy mennie kell.

Politikai pályája, a nevével jelzett korszak véget ért. De még megélte a többipártrendszer megszületését, Nagy Imre rehabilitálását. Eközben – vagy ezért is – egészségi és szellemi állapota viharos gyorsasággal romlott. Már saját pártjában is tehertétellé vált – tisztább pillanataiban ezt ő is felismerte. Nem akart már élni, és nem akart új, nem kívánt dolgokat megélni. Így halt meg 1989 júliusában, újabb fájdalomtól kímélve meg önmagát és a magyar társadalmat. ♦